

Relationer, samarbete och samverkan i undervisning för elever med IF

Daniel Östlund, Högskolan Kristianstad

Anna-Lena Andersson, Mälardalens universitet

Nina Klang, Mälardalens universitet/Uppsala universitet

Introduktion

I den här, andra delen i modulen kommer relationer, samarbete och samverkan att belysas från olika perspektiv med ett särskilt fokus på det viktiga samarbetet med speciallärare/lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen¹ med syftet att belysa betydelsen av ett gemensamt förhållningssätt och bemötande. Därtill kommer perspektiv på arbetet i arbetslag att lyftas fram tillsammans med utgångspunkter som berör olika perspektiv på relationer.

Yrkeskategorier inom anpassad skola som arbetar elevnära

Grunden för pedagogiska insatser inom anpassade skolformer är att de behöver möta elevens behov av omsorg, behov av utmaningar, behov av struktur och stödjande strategier för lärande, behov av stöd i relationer och sociala situationer samt behov av vila och återhämtning. I det sammanhanget utgör eleven själv en viktig resurs tillsammans med elevens vårdnadshavare och inte minst de som genomfört utredningen som föregått mottagandet inom skolformen. De professioner inom elevhälsan som genomfört utredningen inför mottagandet i någon av de anpassade skolformerna har oftast utifrån sin respektive yrkesroll mycket kunskap om eleven. Denna kunskap kan stödja lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen i att skapa så goda pedagogiska och omsorgsmässiga förutsättningar som möjligt. Personalen bör också ta den utveckling eleven gjort sedan utredningen genomförts i beaktande.

Elever med IF möter olika yrkeskategorier under sin skoltid. Lärare, speciallärare, elevassistenter, personal som medverkar i undervisningen och övrig skolpersonal arbetar ofta tillsammans i klassrummet och bidrar på olika sätt i utbildningen. Det ställs olika krav på de dessa yrkeskategorier och den främsta skillnaden utifrån svenska förhållanden finns i lärarlegitimationsförordningen (SFS 2011:326) som definierar de

¹ Hos olika skolhuvudmän kan det som i artikeln kallas ”elevassistenter/personal som medverkar i undervisning” benämnas resurspersoner, resurspedagoger, barnskötare etc.

krav som finns för att lärare inom de anpassade skolformerna. Det krävs en grundläggande lärarutbildning som fördjupats med en speciallärarutbildning med specialisering intellektuell funktionsnedsättning, en utbildning som omfattar 90 hp och som ges på avancerad nivå. Utifrån nuvarande förhållanden är det dock endast 12% respektive 17% av lärarna inom anpassad grundskola respektive anpassad gymnasieskola som är behöriga utifrån att de har en speciallärarexamen med specialisering på IF. Inom komvux som anpassad utbildning på grundläggande respektive gymnasial nivå är andelen behöriga 34% (Skolverket, 2023). Skollagen (SFS 2010:800 2 kapitel 13 §) föreskriver att endast den som har legitimation som lärare eller förskollärare och är behörig för viss undervisning får bedriva undervisningen.

Det finns inte några utbildningskrav för elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen och det finns inte heller några policydokument som reglerar dessa yrkeskategoriers uppdrag. Även om det inte finns några lagstadgade krav på att det ska finnas elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen så finns det en lång tradition av att den typen av yrkeskategorier samverkar med lärare i undervisningen. För närvarande finns det ingen statistik tillgänglig i Sverige om antalet elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen som är anställda inom de anpassade skolformerna, det finns inte heller någon övergripande statistik om deras utbildning, erfarenhet eller arbetsvillkor. Det finns heller inga särskilda krav på elevassistenters utbildning i Sverige, vilket är liknande förhållanden som i många andra länder (Sharma & Salend, 2016; Östlund, 2017). Antalet elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen som arbetar i en grupp eller klass beror vanligtvis på elevernas behov och utgör den högre andel i klasser med elever med flerfunktionsnedsättningar eftersom de omsorgsmässiga behoven oftare är större i dessa klasser. Det är viktigt att nämna att det inte finns några statliga regleringar kring antalet elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen i förhållande till antalet elever, utan det är upp till den enskilda skolhuvudmannen. Inom komvux som anpassad utbildning är förekomsten av elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen i allmänhet lägre än i anpassad grundskola och anpassad gymnasieskola där eleverna är yngre.

Forskning visar att samarbetet mellan lärare och elevassistenter är mycket viktigt för att skapa en god och utvecklande lärmiljö för eleverna (Biggs, Gibson & Carter, 2016; Östlund, Barow, Dahlberg & Johanson, 2023). Giangreco, Edelma och Broer (2003) har undersökt hur samarbetet mellan lärare och elevassistenter kan utvecklas genom att båda yrkeskategorierna involveras i planering av undervisningen. Studien visar att detta bidrar till att elevassistenter utvecklar och fördjupar sina pedagogiska kunskaper, vilket leder till att de känner sig mer betydelsefulla i arbetet. Brocks och Carters (2015) forskningsöversikt visar att hur elevassistenter introduceras i yrket och vilket stöd de får i sitt arbete är avgörande för deras prestationer och samarbete med arbetslaget. Vägledning, samplanering och reflektion tillsammans med arbetslaget påverkar

elevassistenters utveckling inom sin yrkesroll och hur väl de utför sitt arbete tillsammans med eleverna. Det är viktigt att påpeka att läraren har det övergripande ansvaret för planering, genomförande av undervisningen, samt bedömning och uppföljning. För att skapa ett positivt samarbetsklimat är det dock viktigt att alla medlemmar i arbetslaget inkluderas i planeringen, genomförandet och utvärderingen av undervisningen. Elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen kan möta eleverna i andra situationer än lärare, till exempel under fritidsverksamhet, vilket ger dem möjlighet att bygga relationer med eleverna under hela skoldagen (Östlund, 2017; Östlund, Barow, Dahlberg & Johanson, 2021).

Pedagogiska relationer

Betydelsen av att personal inom de anpassade skolformerna arbetar för att skapa tillitsfulla, omsorgsfulla och förtroendefulla relationer inom utbildning för elever med IF kan inte nog understrykas. De relationer som eleverna ingår i, inom ramen för de anpassade skolformerna, spelar en avgörande roll för elevernas utveckling och välbefinnande. För elever med funktionsnedsättning fungerar en nära och positiv relation till lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen, som skyddsfaktor både akademiskt och socialt (Murray & Pianta, 2007; Sabol & Pianta, 2012; Aspelin et al., 2021). Elevgruppen med IF är heterogen och de pedagogiska behoven varierar mycket från individ till individ och förändras över tid. Det är därför viktigt att de som möter eleven i ett pedagogiskt sammanhang lär känna och skapar en relation till eleven. Utan god kännedom om vad elevens utmaningar består i och i vilka pedagogiska och sociala sammanhang dessa tar sig uttryck i, blir det svårt att skapa en tillgänglig lärmiljö och ett meningsfullt pedagogiskt sammanhang. Relationen till lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen är alltså en viktig framgångsfaktor.

I undervisningssammanhang ingår elever med IF i 1) vertikala relationer och 2) horisontella relationer. I pedagogiska sammanhang innebär *vertikal relation* förhållandet mellan lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen och elev. Det är en relation där det finns ett tydligt hierarkiskt förhållande genom att läraren, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen har en central roll i att leda och styra lärandet. Skolans personal ger instruktioner, förklarar och ger återkoppling på elevernas prestationer. Ansvaret för att skapa en trygg och stödjande miljö, där eleverna kan känna tillit, känna sig bekväma att dela sina tankar och uttrycka sina behov, vilar på läraren, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen. En positiv vertikal relation innebär att skolans personal är lyhörda, empatiska och respektfulla gentemot eleverna, och att de skapar en atmosfär där eleverna känner sig uppmuntrade att lära och växa. I den vertikala relationen ligger även

ett ansvar hos läraren, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen att sätta gränser och hantera konflikter (Aspelin, 2018; Östlund, 2012).

Den *horisontella relationen* handlar om förhållandet mellan eleverna själva och främjar samarbete, kommunikation och social interaktion mellan eleverna. Det är en relation som är mer jämbördig och som bygger på samspel och samarbete mellan eleverna för att lära och utvecklas tillsammans. I undervisningen kan det innebära att eleverna arbetar tillsammans i par eller grupper som bidrar till att eleverna ges möjlighet att dela idéer, lösa problem och lära av varandra. En positiv horisontell relation innebär att eleverna respekterar varandra, lyssnar på varandras åsikter och stöttar varandra i lärandet. Genom att undervisningen främja horisontella relationer kan eleverna utveckla sociala färdigheter, ömsesidig respekt och empati (Frönes, 1995; Janson, 2001; Anderson, 2002; Östlund, 2012).

Både vertikala och horisontella relationer är viktiga i pedagogiska sammanhang. Den vertikala relationen mellan personal och elev ger struktur, vägledning och stöd för elevernas lärande. Den horisontella relationen mellan eleverna främjar samarbete, ömsesidigt lärande och social utveckling. Genom att balansera och integrera både vertikala och horisontella relationer kan läraren, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen skapa en dynamisk och inkluderande lärmiljö där eleverna trivs och utvecklas. När det gäller studier som på olika sätt fokuserat på olika former av socialiserings- och samspelets aspekter (Göransson, 1995; Anderson, 2002; Östlund, 2012; Sjöqvist, 2022) har det över tid uppmärksammats att elevernas relationer inom skolverksamhet ofta karaktäriseras av en hög grad av samspel med professionella i så kallade vertikala relationer. Det kan delvis förklaras genom att de anpassade skolformerna har en betydligt högre personaltäthet än andra skolformer och genom att elever inom anpassade skolformer kan ha kommunikativa och medicinska behov som innebär att de behöver stöd och assistans i många situationer i undervisningen. Forskning (Anderson, 2002; Östlund, 2012) har visat att elevers delaktighet och aktiva medverkan i undervisningen är relaterad till funktionaliteten i relationerna mellan de professionella och eleverna, dvs. i de vertikala relationerna. Andersons (2002) och Östlunds (2012) forskning har också väckt frågor om att det finns risker med att de vertikala relationerna tar för stort utrymme och att elevernas samspel med varandra, i horisontella relationer, får mindre utrymme och att elevernas möjligheter att skapa kamratrelationer begränsas.

Lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen spelar en viktig roll i att skapa möjligheter för horisontella relationer där samarbete och socialt lärande står i fokus. Genom att undervisningen främjar samarbete i par eller grupper kan eleverna lära sig av varandra och utveckla viktiga sociala färdigheter. Personal kan agera viktiga förebilder genom att modellera och uppmuntra empati, respekt och inkludering. Genom att arbeta på en skolformsövergripande nivå, samt att på skolnivå och på

klassnivå uppmuntra och främja positiva interaktioner mellan elever kan utvecklas en inkluderande och stöttande gemenskap i klassrummet utvecklas. Genom att främja ett klimat av ömsesidig respekt och förståelse kan läraren hjälpa eleverna att utveckla meningsfulla relationer med sina klasskamrater (Janson, 2001; Anderson, 2002; Östlund, 2012).

När det kommer till elever med IF är det också viktigt att lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen är medvetna om och respekterar varje elevs individuella gränser och behov. Att skapa en omsorgsfull miljö där eleverna känner sig accepterade och bekräftade är avgörande för deras självkänsla och självförtroende. Personal kan visa omsorg genom att vara lyhörda för elevernas känslor och behov, och genom att erbjuda stöd och anpassningar som underlättar elevernas lärande och delaktighet. Genom att vara närvarande, engagerade och visa att de bryr sig kan personal som medverkar i undervisningen hjälpa eleverna att känna sig sedda och värdefulla (Östlund, 2012).

Samarbete i arbetslag

Enligt Nationalencyklopedin definieras *samarbete* på följande sätt:

- arbete som bedrivs av två eller flera tillsammans med gemensamt syfte (NE.se)

En enkel beskrivning av att samarbeta är att människor möts för att göra något tillsammans. Det kan vara något som händer plötsligt och måste lösas eller något som planeras i förväg. Ett samarbete kan alltså uppstå spontant eller vara planerat och det kan vara mer eller mindre formellt eller informellt (Lindberg, 2009).

Eftersom lärare är de som i enlighet med skollagen (SFS 2010:800) ska ha huvudansvar i klassrummet är det betydelsefullt att de utvecklar de interpersonella färdigheter som krävs för att bygga respektfulla och ömsesidiga relationer med elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen. En studie (Gilson & Gibbs, 2023) betonar särskilt behovet av att klargöra de olika yrkeskategoriernas roller och det är viktigt att ansvaret inte enbart förläggs till arbetslagen och de yrkeskategorier som finns där. Skolans ledning och övergripande organisation, på skolhuvudmannanivå, behöver säkerställa att det finns 1) tydligt kommunicerade förväntningar på olika yrkeskategorier inom arbetslagen och 2) tid för arbetslagen att planera undervisningen 3) tid för läraren att handleda elevassistenter/personal som medverkar i undervisning 4) tid för dialog och möjlighet att skapa en gemensam målbild i samverkan med externa aktörer.

Biggs, Gilson och Carter (2019) genomförde en studie i USA och undersökte vilka kompetenser som speciallärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen betraktade som centrala för speciallärare för att kunna samarbeta. I studien poängteras att specialläraren behöver använda sina kunskaper för att handleda,

men det finns också behov av att arbeta för att bygga positiva relationer med elevassistenter och /personal som medverkar i undervisning. Forskarna beskriver att speciallärare behöver utöva ett ”balanserat ledarskap” där de både leder arbetslaget och främjar de kollegiala relationerna. I det arbetet lyfte studiens deltagare fram olika kompetenser som specialläraren behövde utveckla. Det kunde till exempel handla om att ha kunskaper om de behov och erfarenheter som elevassistenter och personal som medverkar i undervisning har för att kunna förstå styrkor, utvecklingsbehov och individuella olikheter inom arbetslaget för att kunna använda ett personligt tillvägagångssätt i handledning och coachning. En annan betydelsefull kompetens är samarbetsförmåga och handlar om att som speciallärare ge utrymme för elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen att kunna ta del av och påverka arbetet med planering och vara delaktiga när olika beslut ska fattas. Resultaten från en undersökning av Jones, Ratcliff, Sheehan och Hunt (2011) om lärares kunskaper om roller och ansvar i förhållande till elevassistenter och personal som medverkar i undervisning gav också indikationer om att rollerna behövde förtydligas. Forskarna beskriver att en viktig utgångspunkt för att lärare ska kunna utveckla de färdigheter som behövs för att samverka effektivt med elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen, är att det inom organisationen finns en gemensam målbild rörande förväntningar på de olika yrkeskategorierna.

I avhandlingen *Deltagandets kontextuella villkor* (Östlund, 2012) studerades den pedagogiska praktiken i fem klasser med elever med flerfunktionsnedsättningar som läste ämnesområden och som fanns i klasser som präglades av en hög personaltäthet. Personalen i klasserna bestod i allmänhet av en speciallärare som arbetade tillsammans med tre till fyra elevassistenter. Arbetslagen benämndes i avhandlingen med inspiration av Erving Goffmans (2004) texter, som team, vilket syftade till att beskriva deras samarbete samt betydelsen av ramar, sociala regler, roller och rutiner vid samarbetet. Teamets medlemmar var förenade med varandra genom band av inbördes beroende och ömsesidigt förtroende. En utmaning i samarbetet inom ett arbetslag kan vara att olika yrkeskategorierna/professionerna har olika sätt att närma sig uppgifter, att de olika yrkeskategorierna/professionerna har olika kunskapsbas och även olika legitimitet i organisationen och samhället. En identifiering av skillnader, men också likheter mellan yrkeskategorierna/professionerna och en klar och tydlig ansvarsfördelning kan därför vara en utgångspunkt för att utveckla ett lyckat samarbete inom ett arbetslag skapa ett optimalt användande varandras kompetenser.

Danermark (2005) menar att det är viktigt att olika yrkeskategorier/professioner utvecklar en gemensam förståelse och syn på samarbete för att kunna arbeta effektivt tillsammans. För att uppnå detta krävs det dialog och lyhördhet för varandras perspektiv och det blir därför även viktigt att utveckla en förståelse för varandras kompetenser och yrkesroller inom ett arbetslag (Walker & Smith, 2015). I en studie av Östlund, Barow,

Dahlberg och Johansson (2021) påtalas att samarbete mellan yrkesgrupper är nödvändigt för att kunna följa elevernas lärande. Studien visade att villkoren för samarbete ofta var tidsmässigt begränsade, vilket utgjorde en barriär för speciallärare att till exempel kunna handleda elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen.

Samverkan med andra aktörer

Samverkan beskrivs i allmänhet som något som sker inom och mellan skolformer, olika enheter, myndigheter och samhällsaktörer. Det kan till exempel handla om aktivt utbyte av information eller om att planera gemensamma aktiviteter.

- gemensamt handlande
- arbeta tillsammans (med andra) för ett gemensamt mål (NE.se)

Samverkan handlar om att man tillsammans med andra, ofta personer som arbetar inom en annan organisation och under en annan uppsättning regler, jobbar mot ett gemensamt mål. Samverkan handlar om att samarbeta kring något. Samverkan är en process där olika grupper, med olika kunskaper genom samarbete bidrar till att lösa ett problem och uppnå ett gemensamt mål. Samarbete är ett gemensamt bedrivet arbete som gäller en avgränsad uppgift (Thylefors, 2007; Danermark, 2005).

Utbildning för elever med IF inom de anpassade skolformerna har historiskt sett organiserats parallellt med annan utbildning. Det har dock under lång tid varit en utbildningspolitisk ambition att utveckla samverkan mellan skolformerna. I en proposition från den regering som var verksam 2006–2010 togs fram som ett förarbete till den nuvarande skollagen (SFS 2010:800) skrivs att:

Målet ska vara att utveckla samverkan mellan grundsärskolan och grundskolan. I en mer sammanhållen skola får eleverna möjligheter att möta varandra och utveckla förståelse för varandra och tolerans mot olikheter (Prop. 2009/10:165, s. 385).

Liknande formuleringar finns även i utredningen *Bättre möjligheter för elever att nå kunskapskraven - aktivt stöd- och elevhälsoarbete samt stärkt utbildning för elever med intellektuell funktionsnedsättning* (SOU 2021:11) där samverkan beskrivs som en bas för att ge elever möjlighet att utveckla förståelse och acceptans för varandras olikheter. Trots en strävan för en ökad samverkan i olika policydokument visar dock forskning (Göransson m.fl., 2020) att skolformerna ofta organiseras i parallella spår och samverkan förekommer sparsamt. I kommuner med en separat organisation för anpassade skolformer, med egna rektorer/biträdande rektorer förekommer samverkan mer sällan än i kommuner med gemensam organisation (Anderson & Östlund, 2020; Sjöqvist m.fl. 2021).

En studie av Anderson och Östlund (2020) visade att speciallärare med specialisering IF oftast samarbetar med elevassistenter, men också samverkar med externa aktörer som barn- och ungdomshabilitering, barn- och ungdomspsykiatri och Försäkringskassan. I de organisationer som förväntas samverka finns ofta olika kunskaps- och förklaringsmodeller och kulturer. Danermark (2005) betonar att det är viktigt att olika aktörer skapar en gemensam förståelse och syn på samverkan för att kunna arbeta effektivt tillsammans. För att uppnå detta krävs det att aktörer inom samverkan är öppna för en gemensam dialog och de olika aktörerna är lyhörda för varandras perspektiv eftersom samverkan kräver ett aktivt lyssnande och respektfull inställning från alla parter. Vidare påvisade studien av Anderson och Östlund (2020) signifikanta skillnader när det kom till samverkan och samarbete mellan de anpassade skolformerna och grund- och gymnasieskolan i förhållande till organisation och ledarskap. När de anpassade skolformerna och grund- och gymnasieskolan hade en gemensam rektor rapporterade informanterna att det fanns fler förutsättningar för att samarbeta mellan skolformerna. Danermark (2005) poängterar att det är viktigt att samverkan utgår från en gemensam utgångspunkt och att resurser fördelas på ett rättvist sätt. Detta innebär att det är viktigt att man tar hänsyn till de organisatoriska förutsättningarna för att samverkan ska bli effektiv. Vidare betonas att det är viktigt att de olika aktörerna inom samverkan har en gemensam målbild och att man arbetar tillsammans mot dessa mål.

Summering

I den här texten har olika perspektiv på relationer, samarbete och samverkan i undervisning för elever med IF beskrivits. Sammanfattningsvis är det viktigt att undervisningen bygger på tillitsfulla och förtroendefulla relationer, eftersom de relationer som elever utvecklar till både varandra och till lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen spelar en avgörande roll för elevernas utveckling och välbefinnande. Eleverna ingår i både vertikala och horisontella relationer i undervisningen och båda alla dessa relationer är viktiga för elevernas lärande och sociala utveckling. I den vertikala relationen är tilliten och förtroendet fundamentala. Det handlar om att skolans personal behöver visa respekt, lyssna aktivt, och ta sig tid att förstå och bemöta varje elevs individuella behov. Genom att ge tydliga instruktioner, skapa förutsägbara strukturer och rutiner kan lärare och elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen skapa en miljö där eleverna kan känna sig trygga och utvecklar en tilltro till den egna förmågan att lära och utvecklas (Janson, 2001; Anderson, 2002; Östlund, 2012; Aspelin, 2018)

Den horisontella relationen handlar om samarbete mellan eleverna själva. Lärare, elevassistenter och personal som medverkar i undervisningen har ansvaret att skapa en trygg och stödjande miljö som bidrar till att eleverna kan lära av varandra och utveckla sociala färdigheter.

För att arbeta effektivt tillsammans behöver de olika yrkeskategorierna som möts inom de anpassade skolformerna utveckla en gemensam förståelse för varandras kompetenser och yrkesroller. Det är betydelsefullt med tydliga förväntningar och en tydligt uttalad ansvarsfördelning för att underlätta samarbetet. Samverkan innebär att olika aktörer inom och mellan skolformer, enheter, myndigheter och samhällsaktörer gemensamt verkar för att uppnå gemensamt uppsatta mål.

En gemensam utgångspunkt och tydligt kommunicerade förväntningar är viktiga för effektiv samverkan. Skolledningen har en viktig roll i att stödja och underlätta samarbete internt inom kollegiet och arbetslaget och i extern samverkan genom att ge tid för planering, handledning och dialog samt skapa en gemensam målbild i samverkan i de anpassade skolformernas samverkan med andra aktörer.

Referenser

Anderson, L. (2002). *Interpersonell kommunikation: en studie av elever med hörselnedsättning i särskolan*. Diss. Lund: Univ., 2002.

Anderson, L. & Östlund, D. (2020). *Speciallärare i särskolan: en profession i gränslandet mellan policy och praktik*. Kristianstad University Press.

Aspelin, J., Östlund, D. & Jönsson, A. (2021). Pre-service special educators' understandings of relational competence. *Frontiers in education: teacher education*. (6, 1-12).

Aspelin, J. (2018). *Lärares relationskompetens: vad är det?: hur kan den utvecklas?*. (Första upplagan). Liber.

Biggs, E. E., Gilson, C. B., & Carter, E. W. (2019). "Developing That Balance": Preparing and Supporting Special Education Teachers to Work With Paraprofessionals. *Teacher Education and Special Education*, 42(2), 117–131.
<https://doi.org/10.1177/0888406418765611>

Brock, M. E., & Carter, E. W. (2015). Effects of a Professional Development Package to Prepare Special Education Paraprofessionals to Implement Evidence-Based Practice. *The Journal of Special Education*, 49(1), 39–51.
<https://doi.org/10.1177/0022466913501882>

Danermark, B. (2005). *Samverkan i praktiken: Från teori till handling*. Studentlitteratur.

Danermark, B., & Marjavaara, R. (2010). *Samverkan i praktiken: Aktionsforskning i socialt arbete och omsorg*. Studentlitteratur.

Elofsson, S., & Blomdahl, U. (2014). *Kamratrelationer och kamratstöd bland ungdomar i särskolan*. Stockholms stad - Idrottsförvaltningen, Forskningsenheten.

Eriksson, I. (1998). *Särskoleelever i vanliga grundskoleklasser*. Malmö: Institutionen för pedagogik: Pedagogisk – psykologiska problem nr 649.

Frønes, I. (1995). *Among peers: on the meaning of peers in the process of socialization* Diss. Oslo : Univ.. Oslo.

Giangreco, M. F., Edelman, S. W., & Broer, S. M. (2003). Schoolwide planning to improve paraeducator supports. *Exceptional Children*, 70: 63–79.

Gilson, C.B., & Biggs, E. E. (2023): Perspectives of special education teachers and paraprofessionals on working together in general education settings, *International Journal of Inclusive Education*, DOI: 10.1080/13603116.2023.2216206

Goffman, E. (2004). *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik*. (4. uppl.) Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Göransson, K. (1995). *De liknade varandra men inte mer än andra: begåvningshandikapp och interpersonellt samspel* = "They looked alike, but no more than others do" : intellectual disability and interpersonal interaction. Diss. Stockholm : Univ.. Stockholm.

Göransson, K., Bengtsson, K., Hansson, S., Klang, N., Lindqvist, G., & Nilholm, C. (2020). Segregated education as a challenge to inclusive processes: A total population study of Swedish teachers' views on education for pupils with intellectual disability. *International Journal of Inclusive Education*, 1–16.

Janson, U. (2001). Perspektiv, aspekt och meningshorisont i förskolebarns lekförhandlingar. Perspektiv och förståelse / Henry Montgomery, Birgitta Qvarsell (red.) ; övriga författare: Monica Ellheden-Schedin ... (s. 236-253).

Jensen, L. & Ohlsson, I. (1991). *Integrering av särskoleelever i grundskolan – Hur fungerar det?* Pedagogisk metodisk utveckling. Serie A. Nr 121. Högsolan Kristianstad.

Jones, C. R., Ratcliff, N. J., Sheehan, H., & Hunt, G. H. (2012). An analysis of teachers' and paraeducators' roles and responsibilities with implications for professional development. *Early Childhood Education Journal*, 40, 19-24. doi:10.1007/s10643-011-0487-4

- Karlsudd, P. (2002). *Tillsammans – integreringens möjligheter och villkor - Erfarenheter från ett projekt där mötet mellan särskola och grundskola fokuserats*. Rapport D, 2001:1
- Keefe, E.B., Moore, V., & Duff, F. (2004). The four “knows” of collaborative teaching. *Teaching Exceptional Children*, (36)5, pp.36-42.
- Lindberg, K. (2009). *Samverkan*. (1. uppl.) Malmö: Liber.
- Murray, C., & R. C. Pianta. (2007). The Importance of Teacher-Student Relationships for Adolescents with High Incidence Disabilities. *Theory into Practice*, (46)2, 105–112. doi:<https://doi.org/10.1080/00405840701232943>.
- Regeringens proposition 2009/10:165. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*.
- Rosenqvist, J. (Red) (1996). *Slutrapportering från projektet: Integrering av elever med psykisk utvecklingsstörning – en utvärdering av teori och praktik*. Pedagogiska rapporter nr 69. Pedagogiska institutionen, Lunds universitet.
- Sabol, T. J., & R. C. Pianta. (2012) Recent Trends in Research on Teacher-Child Relationships. *Attachment & Human Development* 14(3), 213–231. doi:<https://doi.org/10.1080/14616734.2012.672262>.
- SFS. (2011:326). *Förordning om behörighet och legitimation för lärare och förskollärare*.
- Sharma, U., & Salend, S. J. (2016). Teaching Assistants in Inclusive Classrooms: A Systematic Analysis of the International Research. *Australian Journal of Teacher Education*, 41(8). <http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2016v41n8.7>
- Sjöqvist, A., Göransson, K., Bengtsson, K., & Hansson, S. (2021). The arts: A precious part of special education? how principals value and organise arts education in compulsory school for pupils with intellectual disability in Sweden. *European Journal of Special Needs Education*, 36(3), 454-468.
- Sjöqvist, A. (2022). *Slöjdundervisning i grundsärskolan: en didaktisk studie om förutsättningar för Bildning*. Diss. Karlstads universitet, 2022.
- Skolverket (2023). Pedagogisk personal i skola och vuxenutbildning – läsåret 2022/23 Skolverket.

SOU (2021:11) *Utredningen om elevers möjligheter att nå kunskapskraven. Bättre möjligheter för elever att nå kunskapskraven: aktivt stöd- och elevhälsoarbete samt stärkt utbildning för elever med intellektuell funktionsnedsättning*. Regeringskansliet.

Thylefors, I. (2007). *Arbetsgrupper – från gränslösa team till slutna rum*. Natur och Kultur.

Walker, V.L. & Smith, C.G. (2015) Training Paraprofessionals to Support Students with Disabilities: A Literature Review, *Exceptionality*, (23)3, 170-191, DOI:10.1080/09362835.2014.986606

Östlund, D. (2012). *Deltagandets kontextuella villkor: fem träningsskoleklassers pedagogiska praktik*. Malmö högskola.

Östlund, D. (2017). Elevassistenter: en möjlighet eller ett hinder för elevers inkludering och delaktighet. *Specialpædagogik*, 37(3/4), 106–117.

Östlund, D., Barow, T., Dahlberg, K. & Johansson, A. (2021). In-between special needs teachers and students: Paraprofessionals' work in self-contained classrooms for students with intellectual disabilities in Sweden. *Teaching assistants, inclusion and special educational needs*. s. 29-45